

**Handboek
media-ethiek**

© 2026, Kristien Hens, Lisanne Meinen, Seppe van Bladel
en Pelckmans Uitgevers nv
pelckmans.be
Brasschaatsteenweg 308, 2920 Kalmthout, België

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgever, behalve in geval van wettelijke uitzondering. Informatie over kopieerrechten en de wetgeving met betrekking tot de reproductie vindt u op www.reprobel.be. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies. No part of this book may be reproduced, stored or made public by any means whatsoever, whether electronic or mechanical, without prior permission in writing from the publisher.

Omslagontwerp: Timmo Polak Ontwerp
Zetwerk: www.intertext.be

D/2026/0055/74
ISBN 978 94 6530 107 5
NUR 730, 737
THEMA QDTQ, JBF, JBCT

pelckmans.be

facebook.com/pelckmans.be

instagram.com/pelckmans.be

Kristien Hens
Lisanne Meinen
Seppe van Bladel

Handboek media-ethiek

Filosofische perspectieven op technologie,
media en samenleving

P E L C K M A N S

INHOUD

Inleiding	7
1 INTRODUCTIE TOT (NORMATIEVE) ETHIEK EN MEDIA-ETHIEK	11
Inleiding: wat is filosofie en media-ethiek?	13
<i>Wat is filosofie?</i>	13
<i>Filosofische methode</i>	14
<i>Wat is ethiek?</i>	18
<i>Meta-ethiek: waarom zijn we gevoelig voor moraliteit?</i>	19
<i>Wat is media-ethiek?</i>	20
Morele theorieën	21
<i>Utilitarisme</i>	22
<i>Deontologische ethiek</i>	25
<i>Theorie van de rechtvaardigheid en de capabilitybenadering</i>	29
<i>Deugdethiek</i>	34
<i>Zorgethiek: van feministische kritiek tot politiekethische stroming</i>	36
2 TOEGEPASTE ETHIEK	41
Ethisch pluralisme	43
Transparantie en vertrouwen	44
Rechtvaardigheid	45
Niet-schaden	46
Autonomie	46
Privacy	47
Het publieke belang	48
Journalistieke deontologie en accountability	49
Het reflectieve evenwicht	51
3 TECHNOLOGIE-ETHIEK & AI	55
Inleiding	57
Mens en technologie	58

	Technologie en ontmenselijking: een feministisch perspectief	60
	Technologisch determinisme en technologische imperatief	60
	Case: Artificiële intelligentie, wat als technologie 'ons' wordt?	62
	De ethiek van de artificiële intelligentie	64
4	CULTUURKRITIEK EN BEELDVORMING	69
	Inleiding: cultuurkritiek en stereotypering	71
	Bio-ethiek en beeldvorming	72
	Individu en groep	74
	Disability Studies en tegenverhalen	77
5	ETHIEK VAN RECLAME	81
	Inleiding: reclame en de consument	83
	Ethiek van de reclamepraktijk	84
	Reclame en regelgeving	86
	Influencers	86
	Kinderen en reclame	88
	Het goede als verkoopargument	89
	De (on)mogelijkheid van ethisch consumeren	91
6	ETHIEK VAN (REALITY-)TV	93
	Inleiding: berichtgeving op televisie	95
	Reality-tv	98
7	ETHIEK VAN VIRTUALITEIT EN SOCIALE RELATIES	105
	Inleiding: virtuele vriendschappen	107
	Hyperrealiteit en onlinerelaties	108
8	SOCIALE MEDIA EN DEMOCRATIE	115
	Inleiding	117

	Privacy en Big Data	117
	Sociale media en democratie	119
	Filterbubbels en echokamers: verliezen we door algoritmes ons menselijk oordeelsvermogen?	122
9	ETHIEK VAN GAMES EN GAMIFICATIE	125
	Moraliteit en ethiek in videogames	127
	Geweld in videogames	129
	Games, morele opvoeding en censuur	132
	Gamificatie	133
10	INCLUSIEVE WETENSCHAPSCOMMUNICATIE	137
	Wat is wetenschapscommunicatie?	139
	Praktijkvoorbeeld: het <i>citizen science</i> project Isala	140
	Inclusieve wetenschapscommunicatie en kennisonrecht	142
	Korte afsluitende gedachten	155
11	ETHISCHE WETENSCHAPSCOMMUNICATIE	157
	Context doet ertoe: principe-ethiek en relationele ethiek	159
	Casus: het gebruik van metaforen tijdens de COVID-19-pandemie	163
	Casus: prof. Antonella Viola, periodiek vasten en de epistemologische plichten van de wetenschapsjournalist	165
	Referenties	175
	Index	181

INLEIDING

We horen wel eens dat de media volledig verweven is met het alledaagse leven. Die gedachte sluit aan bij de rijke betekenis historie van de begrippen *medium* en *media* (Peters, 2016). De Griekse filosoof Aristoteles gebruikte het begrip τὸ μεταξύ (to metaxu) om te verwijzen naar wat zich tussen verschillende dingen bevindt. In de middeleeuwen (dertiende eeuw) vertaalde de Italiaanse filosoof Thomas van Aquino de werken van Aristoteles en gebruikte hij de Latijnse term *medium* om een schakel te benoemen die waarneming tussen een waarnemer en een object mogelijk maakt.

In de negentiende eeuw verschuift de betekenis met de opkomst van nieuwe technologieën, zoals de telegraaf, naar een materiële drager van signalen waarin communicatie tussen mensen en fysieke transmissie met elkaar worden verbonden. In de twintigste eeuw wordt *media* vervolgens een gangbaar woord voor menselijke communicatiesystemen zoals film, radio en televisie, die grootschalige informatieverbreiding mogelijk maken en sociale betekenisvorming beïnvloeden.

De Amerikaanse mediahistoricus John Durham Peters geeft het begrip *media* een rijke invulling die recht doet aan al deze verschillende historische associaties, en geeft een filosofische inkadering van de uitspraak waarmee dit boek begon. Media zijn volgens Peters niet enkel kanalen om boodschappen over te brengen, ze vormen ook de infrastructuur waarin mensen handelen, denken en elkaar beïnvloeden, en is de levensvorm waarin we bestaan (Peters, 2016).

Het is daarom belangrijk voor (toekomstige) communicatiewetenschappers, journalisten, mediaspecialisten en wetenschapscommunicatoren om stil te staan bij de ethische aspecten van allerlei mediavormen. Moeten we kinderen beschermen tegen reclame? Hoe verhouden sociale media en

democratie zich tot elkaar? Wat zijn de morele verplichtingen van de wetenschappsjournalist? En wat te doen met de alsmaar groeiende invloed van artificiële intelligentie?

In dit handboek gaan we aan de slag met de vraag hoe we kunnen beslissen of iets ethisch verantwoord is of niet. Het zal al snel duidelijk worden dat ons doel niet is om eenduidige antwoorden te geven. Wel zullen we relevante morele theorieën, principes en concepten bespreken en handvatten aanreiken om op basis hiervan op een gefundeerde en kritische manier om te gaan met ethische aspecten gerelateerd aan diverse mediavormen. Eigen reflectie en verdere verdieping worden aangemoedigd aan de hand van doe-opdrachten, (kennis)clips en verwijzingen naar onlinebronnen via QR-codes.

In hoofdstuk 1 en 2 wordt de basis gelegd en maken we kennis met het vakgebied van de ethiek, media-ethiek en toegepaste ethiek. In deze hoofdstukken wordt stilgestaan bij wat filosofie en media-ethiek zijn, worden filosofische methodes besproken die ons helpen om na te denken over ethische aspecten van diverse mediavormen, en worden de belangrijkste ethische theorieën, principes en concepten toegelicht. Vervolgens wordt deze basis in hoofdstuk 3 en 4 verder theoretisch uitgebreid. Hoofdstuk 3 bespreekt verschillende filosofische visies op technologie en artificiële intelligentie, en welke ethische principes artificiële intelligentie kunnen sturen. Hoofdstuk 4 behandelt de relatie tussen media-ethiek en andere takken van de ethiek, zoals de bio-ethiek, en benadrukt het belang van aandacht voor beeldvorming, representatie, stereotypering en discriminatie.

In de daaropvolgende hoofdstukken worden de inzichten uit de eerste vier hoofdstukken telkens toegepast op uiteenlopende ethische vraagstukken en aspecten van diverse mediavormen. In het vijfde hoofdstuk komt een klassiek thema binnen de media-ethiek aan bod: de ethische aspecten van reclamepraktijken. Hoofdstuk 6 bespreekt ethische vragen rond televisie en zoomt in op reality-tv en true crime. Het zevende hoofdstuk gaat in op ethische kwesties over virtualiteit en sociale relaties. Hoofdstuk 8 richt zich ook op sociale media en bespreekt de link tussen sociaal en digitaal media-gebruik en democratie. Hoofdstuk 9 richt zich op morele vraagstukken rond videogames en gamificatie, waarin de actieve rol van de speler een complicerende factor is. Het boek sluit af met twee hoofdstukken over weten-

schapscommunicatie: hoofdstuk 10 over inclusieve wetenschapscommunicatie en hoofdstuk 11 over ethische wetenschapscommunicatie.

Veel lees-, denk- en oefenplezier.

Kristien Hens
Lisanne Meinen
Seppe van Bladel

HOOFDSTUK 1

INTRODUCTIE TOT (NORMATIEVE) ETHIEK EN MEDIA-ETHIEK

Leesexemplaar

In dit hoofdstuk bieden we een introductie tot verschillende vormen van ethiek. We leggen de filosofische methode uit, bespreken verschillende takken van de ethiek en geven een inleiding tot diverse morele theorieën. We lichten ook media-ethiek toe als subdiscipline van de toegepaste ethiek.

Inleiding: wat is filosofie en media-ethiek?

Ethiek wordt meestal gezien als onderdeel van de filosofie, al beschouwen sommigen beide als aparte disciplines. Media-ethiek is een specifieke vorm van toegepaste ethiek die ethische vraagstukken rond uiteenlopende mediavormen onderzoekt. Dat betreft zowel een meer klassieke en intuïtieve opvatting van media zoals journalistiek, televisie en film, als een bredere visie op media als de infrastructuur waarin we denken en handelen. Daarom komen ook zaken zoals artificiële intelligentie, burgerparticipatie in wetenschap en democratie aan bod.

Wat is filosofie?

Maar eerst: wat is filosofie? Meestal wordt filosofie opgedeeld in twee grote disciplines: praktische filosofie en theoretische filosofie. Voorbeelden van theoretische filosofie zijn metafysica, wijsgerige antropologie en wetenschapsfilosofie. In deze disciplines stelt men zich vragen over wat de mens nu eigenlijk is, wat de wereld is, wat het universum is, ... Heden ten dage is veel van dit domein overgenomen door de exacte wetenschappen. Toch is theoretische filosofie nog steeds belangrijk. Filosofen reflecteren immers kritisch over vele vragen die in de wetenschap aan bod komen en proberen deze te verhelderen. Denk bijvoorbeeld maar aan de vraag 'Wat is wetenschappelijke kennis eigenlijk?'. Wanneer is iets echt wetenschappelijk? Is iets pas wetenschappelijk als we er voldoende empirisch bewijs voor hebben? Als we bijvoorbeeld nadenken over hoe onze werkelijkheid is opgebouwd, botsen we onontkoombaar op zaken die we niet meer verder kun-

nen bewijzen. De zogenaamde snaartheorie is daar een goed voorbeeld van. Het is mogelijk door middel van snaren (*strings*) waarneembare fenomenen in de werkelijkheid te verklaren, maar de snaren zelf zullen we waarschijnlijk nooit empirisch kunnen waarnemen. Is de snaartheorie dan wel een wetenschappelijke theorie of vervaagt hier het onderscheid tussen filosofie en exacte wetenschap? Wetenschapsfilosofen en natuurkundigen kunnen samen nadenken over de wetenschapspraktijk en wat telt als wetenschappelijk feit in het licht van deze nieuwe theorieën.

Met praktische filosofie bedoelen we disciplines zoals de ethiek, de politieke filosofie en de sociale filosofie. In de politieke filosofie denkt men na over vraagstukken rond politiek en macht. Men analyseert structuren zoals het kapitalisme en communisme. In de sociale filosofie denkt men na over het ontstaan van en het wezen van een maatschappij en de verhouding tussen individu en structuur. Ethiek wordt ook wel morele filosofie genoemd en richt zich op de bestudering van normen en waarden en de formulering van principes die hier het fundament van zijn.

Filosofische methode

Vaak denken mensen dat filosofie louter een bezinning of reflectie is van de eigen waarden, zonder echte grond. Maar filosofie heeft wel degelijk een specifieke methodiek. Het is een discipline waarin men probeert op een heldere en grondige manier over bepaalde zaken na te denken. In dat opzicht verschilt de filosofie van andere vormen van 'nadenken' op verschillende manieren:

Filosofie denkt na over de betekenis van concepten

Bepaalde begrippen die we in het dagelijkse leven als vanzelfsprekend beschouwen zijn dat vaak niet als we er wat dieper over nadenken. Denk bijvoorbeeld aan het idee van 'een ziekte genezen'. Wat bedoelen we eigenlijk wanneer we het woord 'ziekte' gebruiken? Bedoelen we dat er een aantoonbare biologische oorzaak is, zoals bij de griep? Of willen we zeggen dat een persoon in een bepaald opzicht een aantal standaarddeviaties afwijkt van het gemiddelde? Heeft het te maken met hoe mensen typisch functioneren? Dit soort vragen is ook relevant voor onderzoekers. Veel onderzoeks-

geld gaat bijvoorbeeld naar het zoeken van genen die het ontstaan van autisme verklaren. Maar waarom doet men dit onderzoek? Wil men uiteindelijk een behandeling voor autisme vinden en het definitief doen genezen? We kunnen vragen stellen bij het beeld van autisme dat onder deze wetenschappelijke aanpak verborgen ligt. Kunnen we autisme of ADHD wel in alle gevallen beschouwen als een 'afwijking' of 'stoornis', of is het vaak ook niet gewoon een variatie op normaal menselijk gedrag? Nadenken over hoe concepten in wetenschappelijke disciplines gehanteerd worden is ook van belang voor de manier waarop er gecommuniceerd wordt over wetenschap. Als wetenschappers bijvoorbeeld een statistische associatie vinden tussen een bepaald gen en een bepaalde eigenschap of gedrag, zoals intelligentie, mogen journalisten dan wel schrijven dat het 'gen voor ...' gevonden is?

Filosofie stelt bepaalde algemeen gangbare opvattingen in vraag

Bijvoorbeeld, er wordt vaak aangenomen dat wetenschappelijke kennis lineair en cumulatief voortschrijdt. Wetenschapsfilosofen hebben dit idee onderzocht, en proberen vast te leggen of en hoe echte wetenschappelijke vooruitgang mogelijk is. Ze hebben beargumenteerd dat in de wetenschap het niet louter gaat om steeds meer en betere kennis te verwerven, maar dat wetenschappers ook geleid worden door andere invloeden. Wat als wetenschappelijk beschouwd wordt is bijvoorbeeld ook afhankelijk van gangbare paradigma's, of van wat men maatschappelijk aanvaardbaar vindt.

Filosofen gebruiken vaak gedachte-experimenten

Eerder dan zelf wetenschappelijke data te genereren door experimenten te doen, ontwikkelen filosofen theorieën op basis van data uit hun interessegebied. Ze gebruiken wel vaak gedachte-experimenten. Gedachte-experimenten zijn vaak fictieve casussen waarmee men bepaalde filosofische intuïties wil toetsen of oproepen. Sommige van deze gedachte-experimenten zijn zelfs grappig te noemen. Zo gebruikt de filosoof Derek Parfit (1942-2017), die uitgebreid schreef over het concept van de persoonlijke identiteit, het voorbeeld van een 'teletransporter' in zijn boek *Reasons and Persons* (Parfit, 1984). Deze teletransporter is gelijkaardig aan die in *Star Trek*. Als je in de teletransporter stapt, val je in slaap en word je vernietigd en afgebroken in

atomen. Deze informatie wordt dan gekopieerd naar Mars, waar je opnieuw geassembleerd wordt. Deze transporter roept veel vragen op: Is deze opnieuw samengestelde persoon dezelfde als wie hij was op aarde? En wat als de originele persoon niet vernietigd is, maar er kopieën van hem gemaakt worden in het hele universum? Wat betekent het om dezelfde persoon te zijn en blijven?

Deze gedachte-experimenten lijken vergezocht, maar ze helpen ons dilemma's op te lossen die dichterbij huis zijn. Hoeveel moet je neurologisch veranderd zijn vooraleer je een andere persoon bent? Is het ethisch om euthanasie uit te voeren bij een persoon met dementie als die een wens heeft uitgesproken om geëuthanaseerd te worden toen die nog geen dementie had? Wat met medicijnen zoals Rilatine™ die iemands leven kunnen vergemakkelijken, maar misschien ook iemands persoonlijkheid kunnen beïnvloeden? Is je 'persoonlijke identiteit' behouden een waarde op zich, of is het welzijn van de mens in kwestie belangrijker? Bestaat er wel zoiets als persoonlijke identiteit of wordt onze identiteit samengehouden door het verhaal dat we voortdurend over onszelf vertellen? Het gebruik van gedachte-experimenten is niet enkel voorbehouden aan filosofen. Zo is ook de moderne fysica gestart van gedachte-experimenten. We zullen verder in de cursus nog een gedachte-experiment bespreken wanneer we het hebben over de theorie van de rechtvaardigheid van John Rawls. We zullen ook een aantal toepassingen laten zien van gedachte-experimenten in bijvoorbeeld films (denk aan *Shutter Island* of *Inception*), videogames, of in de Netflix-serie *Black Mirror*.

De laatste twintig jaar is er wel wat kritiek gekomen binnen de filosofie op het gebruik van gedachte-experimenten 'vanuit de luie zetel' (ook wel *arm-chair philosophy* genoemd). Vaak worden gedachte-experimenten immers gebruikt om bepaalde conclusies te trekken of filosofische waarheden te poneren. Maar kan je dat wel doen vanuit je 'luie zetel', zonder inzicht te verwerven in de sociale realiteit? Een voorbeeld hiervan zijn de gedachte-experimenten van Edmund Gettier, de Gettier cases, die onderzoeken onder welke omstandigheden je iets echt kan weten (Gettier, 1963). In de epistemologie, de filosofie van het kennen (kenleer), heeft men vaak gesteld dat je iets echt weet als 1) het waar is, 2) je er zelf van uitgaat dat het waar is en 3) je gerechtvaardigd bent in je overtuiging dat het waar is. Dit is de *justified true belief* (ware en gerechtvaardigde overtuiging) opvatting van weten.

Edmund Gettier gebruikte een gedachte-experiment om te stellen dat deze opvatting eigenlijk niet klopt. Dit experiment luidt als volgt:

Stel dat de heren Smith en Jones beiden hebben gesolliciteerd naar een baan. Smith heeft goede argumenten om te denken dat Jones de baan zal krijgen en dat hij tien munten in zijn binnenzak heeft. Jones heeft de munten immers laten zien en Smith heeft ze voor alle zekerheid geteld. Bovendien is de assistent van de personeelsdirecteur na de respectieve gesprekken buitengekomen en hij heeft Smith ingefluisterd dat Jones de job zal krijgen. Smith heeft dus goede argumenten om de volgende eerste stelling te poneren: Jones zal de job krijgen, en Jones heeft tien munten in zijn broekzak. Hieruit volgt dat Smith ook overtuigd is van de volgende tweede stelling: De man die de baan krijgt, heeft tien munten in zijn broekzak. Maar nu zijn de mensen van het bedrijf toch op het laatste moment van mening veranderd en zullen ze Smith de baan aanbieden. Smith heeft bovendien zelf ook tien munten in zijn broekzak, al weet hij dat niet. Maar nu is het zo dat de eerste stelling, dat Jones de baan zal krijgen en tien munten in zijn broekzak heeft, niet waar is. Echter, dit is de stelling waaruit Smith heeft afgeleid dat de man die de baan krijgt tien munten in zijn broekzak heeft. Intuïtief voelen we aan dat Smith eigenlijk niet echt weet dat de man die de baan krijgt tien munten in zijn broekzak heeft, hoewel het wel over een ware en gerechtvaardigde overtuiging gaat. Het is dus niet genoeg om een ware en gerechtvaardigde overtuiging te hebben om van echt weten te kunnen spreken.

Maar klopt het wel dat iedereen intuïtief aanvoelt dat we bij Smith niet van echt weten kunnen spreken? Of geldt dat enkel voor filosofen vanuit hun luie zetels? Sinds het begin van deze eeuw zijn een aantal filosofen met methodes uit de psychologie en sociologie aan de slag gegaan om intuïties te testen. In deze experimentele filosofie gaat het dan vaak over het in vraag stellen van de functie van gedachte-experimenten en de filosofische intuïties die zij zouden uitlokken. Experimentele filosofen tonen aan dat filosofische intuïties kunnen verschillen tussen verschillende populaties. Een studie van Weinberg, Nichols en Stich heeft gesuggereerd dat mensen uit

Oost-Azië een andere intuïtie hebben over de Gettier cases dan Amerikanen: zij zouden in bepaalde scenario's wel over 'echt weten' spreken. Andere studies vonden dan weer geen verschil (Nichols, Stich, and Weinberg, 2003). De experimentele filosofie is door een aantal mensen bekritiseerd. Het zou niet om echte filosofie gaan, maar eerder om morele psychologie. De studies zouden een gammele methodiek gebruikt hebben.

Feit is dat het ook voor filosofen interessant is om met empirische data aan de slag te gaan, hetzij door zelf een onderzoek uit te voeren, hetzij door zichzelf te laten informeren door empirische studies. Bovendien laat de experimentele filosofie ons zien dat de waarden en gedachten waar men vaak in de Westerse filosofie van uitgegaan is, misschien minder universeel zijn als gedacht. In deze cursus behandelen we voornamelijk Westerse filosofen. Dat wil echter niet zeggen dat Westerse filosofen eerder de waarheid in pacht hebben dan andere filosofen: we moeten ons bewust blijven van het feit dat ook de filosofie en de moraal (ten dele) cultuurgebonden is.

Wat is ethiek?

In zijn werk *Ethica Nicomachea* verwijst Aristoteles (384-323 v.C.) naar Socrates (469-399 v.C.), die stelde dat in de filosofie één vraag centraal zou moeten staan: 'Hoe moet men leven?' Deze vraag heeft betrekking op de kwesties over de basis van goed en kwaad, van morele normen en waarden, van het goede leven en van de organisatie van een rechtvaardige samenleving. Tegenwoordig verwijst 'ethiek' niet meer zo vaak naar de zoektocht naar het hoogste goed of het goede leven, maar gaat het eerder over de studie van en de zoektocht naar de principes die het fundament zijn van normen en waarden. Ethiek wordt dus een synoniem van morele filosofie.

Ethiek is een tak van de filosofie die moraliteit behandelt op verschillende niveaus. Er zijn twee niet-normatieve takken. In de beschrijvende ethiek of moraalwetenschappen wordt de moraliteit benaderd vanuit het gezichtspunt van humane wetenschappen zoals sociologie, psychologie en culturele antropologie. Als we verderop bijvoorbeeld de zorgethiek bespreken, zullen we het hebben over de psychologen Lawrence Kohlberg (1927-1987) en Carol Gilligan (*1936), die de verschillende stadia van morele ontwikkeling bij kinderen bestudeerden. Meta-ethiek onderzoekt vragen zoals waarom